

Lokálne dejiny ako zdroj chápania súčasného sveta

V tomto krátkom texte sa pokúsím poskytnúť čitateľom niekoľko osobných poznatkov a postrehov, ktoré sú vhodné pri skúmaní lokálnych dejín. Primárne by som sa rád zameral na prostredie výuky dejepisu a vlastivedy na základných a stredných školách. V žiadnom prípade nepôjde o vyčerpávajúcu štúdiu, ale skôr o krátke inšpirácie, pre každého, kto by chcel pristupovať k dejinám, kultúre, a spoločnosti inak – lokálne ale zároveň globálne. Budem veľmi rád, ak sa uvedený text stane základom budúceho rozsiahlejšieho materiálu, ktorý bude spracovaný na základe pripomienok všetkých jeho požívateľov a čitateľov. Vnímajte ho preto ako otvorený materiál, ktorý by sa mal neustále dopĺňať a obohacovať. Som presvedčený, že lokálne dejiny sú veľmi dôležitým nástrojom, pre pochopenie širších súčasných procesov, ktoré prebiehajú nie len na Slovensku, ale aj v Európe a v globálnom svete obecne.

Na úvod mi dovoľte niekoľko poznámok. Ak hovoríme o lokálnych dejinách, veľmi často sa na tieto dejiny ľudia pozerajú ako na niečo málo zaujímavé, menejcenné alebo menej hodnotné v porovnaní s tzv. veľkými dejinami. To že opak je pravdou zistí každý, kto sa týmito dejinami začne reálne zaoberať. **Lokálne dejiny sú z určitého pohľadu možno dôležitejšie a zaujímavejšie ako tie „veľké“.**

Samozrejme ako kultúrny antropológ toto tvrdenie beriem s obrovskou rezervou, lebo hodnotiť, t. z. robiť nejaký „pomyselný rebríček“ kvality alebo významu dejín, je veľmi ťažké a v podstate až nemožné. **Dejiny (či už tie tzv. „veľké“ alebo tie lokálne) sú si – podľa môjho názoru – rovnocenné.** To čo ich vzájomne odlišuje, je ich inakosť alebo odlišnosť, ale nie ich kvalita. Je to ako keby sme sa v matematike snažili urobiť pomyselný rebríček dôležitosti jednotlivých číslíc alebo matematických operácií, či vo výtvarnom umení rebríček dôležitosti jednotlivých farieb alebo výtvarných techník. Znie to absurdne? Áno. Bolo by to absurdné. A rovnako to je aj s dejinami.

Poznámka druhá. Dejiny nie sú autonómna entita, ktorá sa deje nezávisle od okolitých faktorov. **Dejiny sú vždy interdisciplinárne.** Na konkrétne dejinné udalosti má vždy vplyv aj množstvo iných faktorov, ktorými sa zaberajú iné vedecké disciplíny – kultúra konkrétneho prostredia či regiónu (to je doména etnológie, kultúrnej či sociálnej antropológie, sociológie, kulturoológie a pod.), prírodné podmienky (to je sféra geografie, meteorológie, geológie, biológie a pod.), dopady aktivity konkrétneho jednotlivca (to je sféra napr. psychológie) a pod. **V tomto smere sú lokálne dejiny skôr prierezovou témou.**

V kontexte všetkých administratívnych a spoločenských zmien, sa lokálne dejiny stávajú stále viac významnejšou témou aj v rámci školského vzdelávacieho procesu. Som presvedčený, že ich význam ešte vzrastie so zavedením tzv. kurikulárnej reformy v rámci slovenského základného školstva.

Ak hovoríme o lokálnych dejinách pokúsim sa na tomto krátkom priestore poskytnúť niekoľko podnetov ako by sa k nim dalo pristupovať a ako je možné ich uchopiť. Je nevyhnutné si uvedomiť, že lokálne dejiny sú pre pochopenie lokálnych kontextov veľmi často dôležitejšie ako pochopenie tzv. „veľkých“ dejín. Bez detailnej znalosti miestnych pomerov často nie je možné lokálne dejiny vôbec pochopiť. V lokálnych dejinách môžeme nájsť množstvo inšpiratívnych a fascinujúcich tém a podnetov, ktoré v tzv. „veľkých dejinách“ nesledujeme (resp. sledujeme iba okrajovo).

V kontexte Slovenska a slovenských dejín, jednou z nosných tém je skutočnosť, že aj napriek častému chybnému opakovaniu toho, že Slovensko je krajina Slovákov, **Slovensko je územie**, ktoré aktuálne je a vždy bolo **multietnické**. Slováci na tomto území tvorili síce najpočetnejšie ale stále iba jedno z mnohých etník, ktoré tu dlhodobo žili a žijú. Okrem Slovákov, tu žije množstvo ľudí ktorí sa hlásia alebo ktorí sú považovaní za príslušníkov ďalších národov, národnostných menšín alebo etník.

Pokiaľ sa nejedná o etnikum, ktoré má aktuálne v konkrétnej lokalite (v obci či meste) dominantné zastúpenie, vieme o nich veľmi málo. Z môjho pohľadu je to veľká škoda, pretože práve multietnicita je jedným z dôležitých javov, ktoré v minulosti na

Slovensku vytvárali unikátne a špecifické kultúrne vzťahy a situácie a tým viedli k vzniku unikátnych a pre Slovensko jedinečných kultúrnych a dejinných fenoménov.

V súčasnosti sú v rámci celého Slovenska najpočetnejšou národnostnou menšinou Maďari. S maďarskou menšinou sa môžeme stretnúť nie len na juhu Slovenska, ale vo väčšej alebo menšej miere na celom jeho zemí. Pričom vplyv maďarského etnika na dnešnú podobu Slovenska sa nedá prehliadnuť. Výstavbu množstva kaštieľov, hradov, zámkov, kúrií, verejných budov, a pod. ktorými sa Slovensko ešte stále (a oprávnene) hrdí, iniciovali práve Maďari, maďarské rodiny, inštitúcie a pod. Maďarský vplyv môžeme do dnešných dní nájsť v rôznych oblastiach kultúrneho a spoločenského života na Slovensku. Okrem už spomínanej architektúry je to vplyv na výtvarné umenie, slovenský folklór, tance, hudbu a pod. A ak by sme sa pozreli na lokálne dejiny, vzhľadom na skutočnosť, že územie Slovenska patrilo stáročia do štátneho útvaru Rakúsko-Uhorskej monarchie, maďarské vplyvy nachádzame bohato zastúpené aj mimo maďarského etnického územia, na juhu dnešného Slovenska.

Druhou najpočetnejšou národnostnou menšinou na Slovensku sú Rómovia. Akokoľvek sú v dnešných médiách prezentovaní v negatívnom svetle, ich pozitívny vplyv na podobu dnešného Slovenska je veľmi veľký. V minulosti to boli veľmi zruční kováči, bez ktorých by sa miestni gazdovia nezaobišli, boli výrobcovia stavebných materiálov (napríklad vyrábali nepálené tehly a pod.), alebo boli skvelí muzikanti, ktorí zásadným spôsobom ovplyvnili to, čo dnes považujeme za slovenský folklór. Ale pre pozitívne príklady aktivít Rómov nemusíme chodiť až do ďalekej minulosti. Ak budeme dostatočne vnímaví, veľmi veľa kladných príkladov môžeme zaznamenať ešte aj dnes alebo v nedávnej minulosti. V mnohých dedinách si miestni obyvatelia alebo miestni podnikatelia bez Rómov svoje fungovanie nevedenia predstaviť. Práca na stavbách, v lesoch, výkopové práce a pod. to všetko v mnohých regiónoch vykonávali a stále vykonávajú prevažne Rómovia.

Okrem Maďarov a Rómov na Slovensku žijú ešte ďalšie početnejšie etniká ako sú Rusíni, Ukrajinci, Nemci, Poliaci a pod. V minulosti k nim neodmysliteľne samozrejme patrili v mnohých mestách aj Židia a na veľmi veľkej časti Slovenska aj

Nemci. Len zaznamenanie ich prítomnosti v lokálnych pomeroch je práca, ktorá je do dnešných dní veľmi slabo spracovaná a ktorá si zaslúži aby sa o nej vedelo viacej.

Ak hovoríme o multietnickom Slovensku, musíme si taktiež uvedomiť ďalšiu skutočnosť. Slováci ako homogénny etnický fenomén – ako jeden homogénny národ – je výsledok iba relatívne nedávnej doby. Veľmi dlho bolo Slovensko členené na mnoho etnografických a geografických regiónov, ktoré boli (a stále sú) často dôležitejšie ako samotná etnická príslušnosť. Šariš, Zemplín, Horehronie, Orava Kysuce, Gemer, Malohont a pod. to je len niekoľko príkladov etnografických regiónov na Slovensku. A každý asi pozná termín Východniar, Západniar, Stredoslovák a pod. ktoré odkazujú práve na geografický pôvod človeka alebo kultúrneho prvku. Je nevyhnutné si uvedomiť, že geografické alebo etnografické odlišnosti sú v rámci Slovenska ďaleko väčšie ako odlišnosti etnické. Ako príklad by som len uviedol situáciu, kedy Šarišan ak príde na Záhorie a začnú sa tam rozprávať svojimi dialektami, asi si nebudú rozumieť. A pritom obidvaja rozprávajú dialektom toho istého jazyka. Na druhej strane dialekty Záhoria a Moravského Slovácka sú si vzájomne veľmi blízke, ale ide o dialekty dvoch odlišných jazykov.

Slovensko je nielen multietnické, ale zároveň aj multináboženské. A nemáme na mysl iba všeobecne známy a v rámci dejín často spomínaný vzťah medzi katolicizmom a protestantizmom. Práve cez územie Slovenska prechádza pomyselná hranica medzi západo-kresťanskou cirkvou a východo-kresťanskou cirkvou. Na východnom Slovensku sa stretávame s prítomnosťou Gréckokatolíckej cirkvi ako aj s prítomnosťou Pravoslávnej cirkvi, ktoré sa významnou mierou podieľali na formovaní kultúrnej a politickej reality tohto regiónu. Ale vo všeobecnosti môžeme povedať, že cirkev nikdy nebola len o viere, ale zohrávala obrovskú úlohu v rámci architektúry (kostoly, fary ale aj ďalšie svetské budovy), vzdelávaní a školstve vo všeobecnosti, v sociálnej oblasti, v charitatívnej činnosti, vo vydavateľskej činnosti a pod. V nedávnej minulosti obrovskú úlohu zohrávala na Slovensku aj židovská obec.

O činnosti jednotlivých náboženských obcí v lokálnom kontexte máme iba veľmi obmedzené vedomosti. Možno ešte čo to vieme o tom ako sa volali miestni

kňazi a kedy v obci pôsobili, ale už málo vieme o ich aktivitách mimo kostolov, cerkví a chrámov. Vieme veľmi málo nie len o ich každodennom živote, ale aj o miestnych cirkevných radách, spolkoch, o tom aké mimo cirkevné aktivity sa v obci realizovali (kultúra, šport, charita a pod.), kto boli podporovatelia cirkevných obcí na jednej strane a koho naopak podporovala cirkev, kňazi a pod. Pomaly zabúdame na ich verejnoprospešné a ekonomické aktivity, ktoré by sme dne s zaradili do sféry sociálnej ekonomiky (sporiace spolky, obilné banky, výrobné družstvá, ...). Mnoho nadaných detí z našich dedín získali vzdelanie vďaka motivácii a podpore miestnych kňazov a cirkevných obcí všeobecne.

Pri výskume lokálnych dejín, neodmysliteľnú úlohu zohráva veľmi dobrá znalosť lokálnych pomerov, vzťahov a množstva udalostí. Lokálne dejiny sa dajú skúmať aj „klasickými“ historickými metódami medzi ktorými dominuje výskum rôznych archívnych prameňov. V tomto smere musíme upozorniť, že ak hovoríme o archívnych prameňoch sa nemusíme (resp. by sme sa nemali, alebo dokonca nesmieme) orientovať iba na materiály, ktoré sa nachádzajú v štátnych alebo obecných archívoch. Množstvo dokumentov archívnej povahy nachádzame aj mimo týchto inštitúcií. Niektoré sú všeobecne známe – napríklad obecné kroniky, pamätné knihy, školské kroniky a pod., ale ešte viacej dokumentov nachádzame v osobných archívoch bežných ľudí. Ide o písomnosti rodinnej alebo osobného povahy, napr. osobné listy, denníky, poznámky, ale veľmi rozšírené sú rodinné fotoalbumy (či už vo forme klasických fotografií alebo digitálnych) a z nedávnej doby aj audio a videonahrávky.

Všetky tieto archívne zdroje majú obrovskú výpovednú hodnotu, aj keď často nie úplne prvoplánovú. Na základe takýchto dokumentov môžeme zistiť, čo bolo pre ich autorov dôležité, o akých spoločenských, rodinných alebo osobných veciach si písali, aké udalosti zaznamenávali, na foto a videozáznamoch zasa môžeme sledovať ako sa v jednotlivých obdobiach menila móda, stolovanie, zariadenie a výzdoba izieb, ako sa menila architektúra, aké zvyky sa zachovávali a v akej podobe, čo nového sa objavilo, čo v minulosti nebolo a pod.

Len ako príklad by som na tomto mieste uviedol zmeny, ktoré sú viditeľné v rámci kalendárnych zvykov, ale ešte viac je to viditeľné v prípade rodinných zvykov

a osláv. Niektoré zvyky sa výrazne zmenili (napr. veľkonočná šibačka, veľkonočná výzdoba, vianočný stromček a jeho výzdoba), niektoré sa zredukovali (napr. svadba sa z niekoľkých dní skrátila na jeden deň) ale niektoré zvyky sa objavili iba nedávno – napr. oslavy narodenín vo všeobecnosti, alebo oslavy detských narodenín je zvyk, ktorý sa v dedinskom prostredí objavil iba po druhej svetovej vojne. A rovnako je to aj v prípade narodeninových, vianočných darčiekov.

So spomínanými historickými dokumentami úzko súvisí ďalšie špecifikum. Takéto historické materiály si vyžadujú často dobrú individuálnu interpretáciu. Možno vyššie uvedená veta, znie veľmi odborne, v skutočnosti ide o jav, ktorý asi pozná každý čitateľ. Ak sedíme s niekým pri jeho rodinnom albume, veľmi často nám o každej fotografii dokáže rozprávať a vysvetľovať, kto je na nej, kedy vznikla, spomína na konkrétny zážitok pri jej foteaní, alebo spomína na zážitky s ľuďmi, ktoré sú na fotografii a pod. Všetky takéto spomienky oficiálne zaradujeme, do kategórie *orálnej histórie* alebo *spomienkové rozprávanie*. Je to nedoceniteľný informačný zdroj pre skúmanie lokálnych dejín. Bez osobných spomienok, bez príbehov, osobných vzťahov a pod. nie je dosť dobré možné zrekonštruovať minulosť, pochopiť minulé udalosti a pod.

Prečo v tomto texte apelujem práve na tieto spôsoby historického výskumu? Množstvo veľmi významných dejinných prvkov, ktoré v lokálnych dejinách mali veľkú dôležitosť, sa totiž v oficiálnych dokumentoch dochovali veľmi zriedka, často vo veľmi zmenenej podobe alebo sa nedochovali vôbec. Ako príklad použijem dejiny Rómov v niektorej z lokalít. Koľko informácii máme o tejto národnostnej menšine v dokumentoch nachádzajúcich sa v dostupných archívoch? Koľko informácii máme v miestnych obecných alebo školských kronikách a pod. Podľa mojich skúsenosti, o tejto národnostnej menšine v nich nachádzame iba veľmi málo informácii. Ako keby sa v minulosti o nich nehodilo písať. A ak už sa o nich niečo z oficiálnych dokumentov dozvieme, dominujú veľmi často iba negatívne informácie, ktoré sa riešili na miestnej úrovni. Ale takmer v každej obci Rómovia v minulosti predstavovali bežnú súčasť miestneho spoločenstva, na živote ktorého sa každodenne podieľali. A to nie len ako kováči alebo muzikanti, existencia ktorých sa občas aj spomína, ale aj ako pomocníci

pri práci na poliach, na stavbách, boli súčasťou miestnych športových klubov, folklórnych súborov a pod. O týchto veciach sa inak ako prostredníctvom osobných archívov a osobných spomienok asi nedozvieme takmer nič.

V oficiálnych archívnych dokumentoch nachádzame aj veľmi málo informácií o témach, ktoré boli v nedávnej minulosti, potláčané, zatracované alebo sa im neprikladal veľký význam. V období pred rokom 1989 máme veľmi málo informácií napríklad o vyššie spomínanom cirkevnom živote, o príslušníkoch národnostných menšín, ktoré neboli súčasťou akceptovanej ideologickej rétoriky – išlo primárne o príslušníkov židovskej menšiny, nemeckej menšiny alebo už spomínanej príslušníkov rómskej národnostnej menšiny, ktorá bola až do roku 1991 vnímaná iba ako sociálna skupina. Vieme len veľmi málo o drobných podnikateľoch a živnostníkoch, ktorí v jednotlivých obciach pôsobili, obchodníkoch alebo remeselníkoch, ktorých mala skoro každá dedina. Tým, že nie všetci boli aj oficiálne registrovaní (za prvej republiky preto, že o tom nevedeli alebo že to nebolo pre nich efektívne, a v období socializmu pretože to nebolo možné) nenájdeme ich v oficiálnych dokumentoch. Ich aktivity sú však viditeľné v obciach na každom kroku – murári, klampiari, stolári, rezbári, strojárí a ich domáce traktory, a tak by sa dalo hovoriť ešte veľmi dlho.

Dôkazov toho, že ide o témy zaujímavé by sme dokázali nájsť veľmi veľa. Ak si spomeniete napríklad na významný slovenský film Juraja Jakubiska *Tisícročná včela* z roku 1983, ktorý de facto zobrazuje práve takýchto dedinských remeselníkov.

V obciach nachádzame aj množstvo rôznych menšinových kultúr a spoločenstiev, ktoré vo všeobecnosti označujeme termínom subkultúry. Boli to napríklad prívrženci hudobných smerov, rôzne športové zoskupenia, poľovníci a rybári, záhradkári, seniori, ale hlavne veľmi častými boli folklórne skupiny a kolektívy.

Tém, ktoré sú na lokálnej a regionálnej úrovni nepreskúmaných je obrovské množstvo. Výhoda tých, vyššie spomínaných je v tom, že množstvo neznámych materiálov sa ešte v súčasnosti nachádza medzi ľuďmi. A bohužiaľ veľmi často sa

stáva že pre nezájem zo strany historikov, etnológov či archivárov, veľmi často končia na smetiskách.

Súčasťou týchto archívnych a spomienkových materiálov je aj množstvo múzejných predmetov, ktoré sa len vo veľmi malej miere aj zachovávajú. A rovnako aj ich zachovanie pre budúcnosť je nesmierne dôležité.

Našťastie v akademickom ale aj laickom priestore môžeme už dnes nájsť nemálo príkladov, kedy sa lokálne dejiny začali systematicky spracovávať. Na univerzitách a v akademických inštitúciách vznikajú nové tímy a projekty, zamerané práve na skúmanie lokálnych dejín alebo orálnej histórie. Výrazne v tomto smere pokročili v neďalekom zahraničí. Napríklad na Univerzite Karlovej v Prahe na Fakulte humanitných štúdií, sa už dnes dá študovať v rámci súčasných dejín študijný program *orální historie*.¹ Jednu z najväčších zbierok orálnej histórie od roku 2008 sprístupňuje české občianske združenie Post bellum v spolupráci s Českým rozhlasem a Ústavem pro studium totalitních režimů. Ide o zbierku pamätníkov na 20. storočie.²

Na Slovensku je v tomto smere veľmi aktívny Spolok priateľov histórie Novohradu, ktorý organizuje aktivista Michal Šesták.³ Táto skupina profesionálnych ale hlavne amatérskych historikov a aktivistov, pravidelne vydáva zborníky zamerané na regionálne dejiny spracováva monografie jednotlivých obcí alebo spracováva historické témy z regiónu. V Levoči pôsobí aktivista Miroslav Pollák, ktorý o. i. pripravuje už tretiu edíciu zborníka *Spišské exody v 20. storočí*.⁴ Adriana Klingová a Peter Kling spracovali dva diely publikácie s názvom *Veľké malé pamätihodnosti v lokalite zapísanej v Zozname svetového dedičstva UNESCO – Levoča, Spišský hrad*.⁵ Výnimočným príkladom je bohatá celoživotná práca Jána Lazoríka z Krivian⁶, ktorý zanechal neuveriteľné množstvo kníh, publikácií a písomných štúdií a prác o živote v Šarišskom regióne.

---

¹ Bližšie pozri <https://fhs.cuni.cz/FHS-2136.html>

² Bližšie pozri <https://www.pametnaroda.cz/cs>

³ Facebooková stránka tohto spolku je: <https://www.facebook.com/priatelja.historie.novohradu/about>

⁴ <https://www.martinus.sk/?ulitem=295494>

⁵ <https://sclib.svkk.sk/sck01/Record/000415947>

⁶ https://sk.wikipedia.org/wiki/J%C3%A1n_Lazor%C3%ADk

V rámci Spoločenskovedného ústavu SAV v Košiciach v nedávnej dobe mladí historici Ondrej Ficeri a Klára Kohoutová po prvý krát spracovali dejiny známeho košického rómskeho sídliska Luník IX. Výsledkom je niekoľko publikácií – *Luník IX – Zrod rómskeho geta* od Ondreja Ficeriho⁷ alebo *Luník IX: skryté miesta pamäti* od Kláry Kohoutovej⁸, ktoré vznikli nie len na základe klasického historického výskumu ale aj na základe spomienok zainteresovaných a minulých a súčasných jeho obyvateľov.

Vyššie spomínaní jednotlivci nie sú úplne osamotení a môžeme byť radi, že existuje viac príkladov, ktoré môžu byť inšpirujúce aj pre mladých záujemcov. Jolana Takáčová spracovala príbehy zo Spiša v 20. storočí v knihe *Vždy dajako bolo*⁹ a v jej ďalších knihách sú spracované príbehy z Abova. Viacerí profesionáli a amatérski nadšenci sú združení v najstaršej mimovládnej neziskovej dejepisnej organizácii na Slovensku s názvom *Spišský dejepisný spolok*,¹⁰ ktorá vydáva každý rok zborník textov (nielen svojich členov) so širokým záberom a na vysokej úrovni.

Záverom chcem zdôrazniť, že aj významní spisovatelia využívali techniku zberu informácií a inšpirácií pre svoje väčšie diela tým najjednoduchším spôsobom v teréne priamo medzi ľuďmi na základe osobného kontaktu. Ako ináč by vznikli knihy Ladislava Mňačka *Oneskorené reportáže a Kde končia prašné cesty*, alebo úžasné svedectva o odvečených ľuďoch do Gulagu od Petra Juščáka s názvom *Odvlečení*. Povzbudením pre nás môže byť poznanie, že práve tak, ako veľké veci vznikajú z malých, tak aj veľké dejiny sú tvorené malými dejinami a preto záujem o lokálne dejiny a ich význam bude oprávnené narastať.

---

⁷ https://www.sav.sk/?lang=sk&doc=services-news&source_no=20&news_no=11048

⁸ https://www.sav.sk/?lang=sk&doc=services-news&source_no=20&news_no=10126

⁹ https://www.artforum.sk/katalog/149616/vzdy-dajako-bolo?utm_source=dognet&a_aid=5fca1f3e826ee&a_bid=f881f385

¹⁰ <https://sdsle.sk/>